

A Westh-kódex keletkezési körülményei

JUHOS Meri

Debreceni Egyetem
juhos.meri@arts.unideb.hu

Bevezetés

A finn írásbeliség a reformáció térhódításának köszönhetően az 1500-as években született meg. A lutheri reformáció központi céljának tekintette, hogy az istentiszteletek minden országban a nép nyelvén hangozzanak el, s így a latinul nem tudó emberek is megérthessék a prédikációkat. Ennek következtében, ahogy sok más országban is, az első finn nyelven kiadott művek egyházi tartalmúak voltak: bibliafordítások, imádságoskönyvek és a különböző egyházi események levezényléséhez használt papi kézikönyvek.

A finn nyelvű prédikálás Stockholmban hamarabb kezdődött, mint Finnországban. Az első finnül prédikáló egyházi személyről 1533-ban tesznek említést: Martti, Martinus Olavi, illetve Márton néven jegyzik (a teljes neve nem ismert) (Tarkiainen 1990: 44–46, Pihlajamaa 2010).

A finn irodalmi nyelv megteremtőjének Mikael Agricolát (1510 k.–1557) tartjuk, akinek művei javarészt 1542 és 1552 között jelentek meg. Mivel nyomtatott formában Agricola művei voltak az elsők, amelyek az utókorra maradtak, az ő műveinek kiadásától szokás számítani a finn írásbeliséget. Azonban az 1800-as évek végén bekerült a köztudatba egy addig nem ismert kéziratos finn nyelvű szövegemlék is, amely egykori tulajdonosáról a Westh-kódex nevet kapta. A mű egyetlen példányban létezik, a Finn Nemzeti Könyvtár Fennica-gyűjteményében őrzik. Keletkezésének körülményeiről és korábbi lelőhelyeiről csak hiányos információk maradtak fenn (OIT 1968: 1418).

Ki volt Westh?

A kódex birtokosát aláírás vagy pecsét alapján azonosíthatjuk. A kérdéses kódex két tulajdonjelző pecsétet tartalmaz, egyet 1545-ből, a másikat 1549-

ből. Mindkettőn Mathias Johannis Westh neve olvasható, emellett az ő aláírása is szerepel a kódexben, 1546-os dátummal.

Mathias Johannis Westh Rauma káplánja és iskolamestere volt (Paarma 2000). Rauma a középkori hat finn város egyike volt,¹ a Botteni-öböl partján fekszik, alig száz kilométerre Turkutól. Mindkét területen a nyugati nyelvjárás jellemző jegyei figyelhetők meg. A Turkuból kiinduló reformáció hatása is viszonylag hamar eljutott Raumába.

Westh életéről nagyon kevés információ áll rendelkezésre, Rauma előtti tevékenységéről semmit sem tudunk, csupán halálának a dátuma biztos (1549). Bár a pecséteken és a kódexben olvasható Westh neve, ő valószínűleg nem szerepel a készítők között. A kódexet ugyanakkor rendszeresen használhatta, mert sok helyen találhatók benne jegyzetek. Westh anyanyelve a svéd lehetett, mert bizonyos részekben a finn szöveg fölött latin fordítás található, ami arra utal, hogy a latint jobban értette, mint a finnt.

Westh művelt és valószínűleg jólétben élő tudós ember lehetett, hiszen a könyvnyomtatás előtti időszakban a kézzel másolt egyházi szövegek birtoklása keveseknek adatott meg.

A kódex keletkezési ideje

A kódex keletkezési idejének meghatározása több szempontból is nehézségekbe ütközik. A kódexekre általánosan jellemző, hogy nem állandó részekből állnak, hanem különböző szerzők által, különböző időpontokban és helyeken írt vagy másolt szövegrészeket tartalmazva. A részek tulajdonosváltáskor – vagy ha más miatt szükségtelessé váltak – gyakran helyet cseréltek, vagy kerültek át más kötetekbe. Ez jellemző a Westh-kódexre is. Eredetileg a kódex egybe volt kötve egy 1541-ben kinyomtatott svéd mise- és kéziratkönyvvel, amin szintén szerepel Westh neve. A kódex megtalálásakor először azt hitték, hogy a szövegek ennek a svéd nyelvű műnek a fordításai, de csakhamar kiderült, hogy a finn részek régebbiek. Ez pedig azt jelenti, hogy a kódex egyes részei már Agricola művei előtt léteztek, így tehát a Westh-kódex tekinthető az első finn nyelvű (kézírásos) nyelvemléknek (Häkkinen 2012a: 9).

Mivel a kor nyelvemlékei elsősorban vallási szövegek és azok fordításai voltak, a kódex születésének meghatározásakor célszerű először a lehetséges forrásszövegek keletkezési idejét, vagy még inkább azt az időszakot behatárolni, amikor a forrásszövegek hozzáférhetővé váltak a másolást és fordítást végzők számára.

¹ A városok: Turku (a főváros), Viipuri, Naantali, Porvoo, Rauma és Ulvila.

A 16. században a finn tudományos élet szinte csak Turkura koncentrált. A reformáció tudósai itt dolgoztak, itt nyílt lehetőségük a forrásszövegek felhasználására, így a kódex készítői valószínűleg ebből a körből kerülhettek ki. A kódex nem egy ember műve, erről árulkodik a több különböző kézírás, az eltérő szóhasználat, a szövegbeli jegyzetek, javítások és megjegyzések. Az oldalak számozása is arra enged következtetni, hogy az egyes részek külön készültek, majd több különféle kötetben is szerepelhettek, míg végül a most ismert formában össze nem fűzték őket (Setälä – Wiklund 1893: XI).

Mindezen kívül a kódex tartalmában is találhatunk utalásokat a szöveg keletkezésének idejére. A különböző egyházi szertartások, például a keresztelek menete nem volt mindig állandó, ezért nagyjából behatárolható, hogy milyen időszakban volt divat a szövegben leírt szokás, az imádságok kiválasztása és sorrendje. A Westh-kódexben egyszerűsítve írják le a keresztelek menetét: a pap megkérdezi a gyerek nevét, majd imádkozik érte. Agricolánál a bevezető sokkal hosszabb, a pap a „lényeges rész” előtt üdvözlí az egybegyűlteket és a keresztszülőket. Ez utóbbi rész Luther keresztelekről szóló művének finn fordítása. Hasonló eltérések figyelhetők meg a házasságra vonatkozó szövegben is (Häkkinen 2012c: 16–17; Knuutila 1988).

A liturgikus és kottajelölések is segítséget nyújthatnak, ugyanis a kódex sok olyan üres oldalt tartalmaz, amin kottavonalak láthatók. Az 1500-as évek közepén csak Stockholmban lehetett finn nyelvű műveket nyomtatni, de kottavonalakat ezekben a nyomdáknál sem tudtak készíteni egészen 1701-ig. Ezért a kottát is tartalmazó helyeken a kottavonalakat előre rányomtatták a papírra, amire aztán a tulajdonos írta be kézzel a hangjegyeket. Az oldalak egy része végül azért maradhatott üresen, mert miután megjelentek a nyomtatott egyházi művek, már senki nem írta kézzel tovább a kódexeket, hiszen az rendkívül hosszadalmas és – lévén más lehetőség – felesleges is lett volna (Tuppurainen 2012b: 89).

Mivel a mű különböző részei láthatóan eltérő körülmények között keletkeztek, a kódex anyagát nem lehet egységes egésként kezelni, az egyes részletek különálló vizsgálatára van szükség.

Az egyes részek különböző keletkezési idejét bizonyítja a felhasznált papír vizsgálata is. A papír korának meghatározásában elsősorban a vízjelek nyújthatnak segítséget, amelyek Európában a 14. századtól váltak általánossá. A középkorban a papírt lenrongyokból készítették oly módon, hogy a préselésükhöz használt dróthálónak köszönhetően a lapok halványan vonalazottak voltak. A vízjel úgy keletkezett, hogy a dróthálóba előre belevéstek különböző mintákat, amelyek még a készítés során nyomot hagytak a papírban,

de kész állapotban csak a fény felé fordítva látszódott. Eleinte csak díszítés céljával helyezték el mintákat a papíron, később viszont a vízjel a papír gyártójának és gyártási helyének azonosítójává vált (de Hamel 1992).

A Westh-kódexben a vízjel a lapok közepére esik. A kódex a vízjelek és az összefűzéshez használt cérna alapján három különböző papírból készült. A kézirat nagy része (1–133. fólió) ugyanolyan papírra készült, amelyen a vízjel egy emberi kezet ábrázol, ujjain koronákkal. A kódexben található másik két vízjel is egyfajta kézmotívumot ábrázol. A 134. fólión egy vonal fölött lévő csillag vagy virágmotívum látható, a vízjel másik fele viszont nincs meg, ami azt jelenti, hogy a következő fólió hiányzik. Az utolsó részben egy, a korábbiánál lényegesen kisebb és egyszerűbb kézmotívum található (Kallio 2012: 16–17).

A különböző középkori vízjelekből több katalógus is készült, de a Westh-kódexben lévő vízjelek nem egyeznek meg teljesen egyik katalógusban található mintával sem, így a papír eredetének azonosításához nem adnak igazán jó támpontot.

A kódex lehetséges készítői

A kódexet több kéz írta, másolta, de a pontos keletkezési helyhez hasonlóan a készítőik kilétét is homály fedi.

A kor művelt rétege az 1500-as években elsősorban a svédet használta, hiszen a latin mellett ez volt az oktatás nyelve, s többségük valószínűleg svéd felmenőkkel büszkélkedhetett.² Az egyes szövegekben fellelhető hibák arra utalnak, hogy bizonyos részek másolását olyan ember végezhette, aki nem is tudott finnül, ezért jellegzetes másolási hibákat ejtett, nem vette észre, hogy rosszul írt valamit. Ahol a hibák javítása is megtalálható, ott a másolónak kellett, hogy legyen finn nyelvtudása is (de ez nem feltétlenül jelent finn anyanyelvűséget). A kézikönyv rész különösen sok javítást és hibát tartalmaz. Bizonyos esetekben tipikus másolási hibáról beszélhetünk (pl. egy helyen a beteg mondandója helyett a pap mondandóját írták le), míg előfordul, hogy a „hiba” az író (másoló) eltérő nyelvjárásából adódik, és a későbbi használó ezeket folyamatosan javítgatta (pl. a délnyugati dialektusban használatos *ollu* típusú végzések később mindenütt kiegészítették *ollut* formára). A szöveg folyamatos használatát jelzi, hogy a tulajdonos a finn szöveg fölé olykor latin fordítást írt. Ezek olyan esetekben fordulnak elő, amikor a finn szövegben nem odaillő vagy hibásan írt szó szerepel (pl. *meille* ’nekünk’ helyett *mielle* áll a szövegben; tisztázásul fölé van írva a latin *nobis* ’nekünk’).

² A mai napig viták folynak arról, hogy Mikael Agricola svéd vagy finn anyanyelvű volt-e.

Jogosan merül fel a kérdés, lehetett-e maga Agricola a szövegek egy részének írója. Emellett szólhat, hogy Agricola a turkui katedrálisiskola igazgatója volt 1540 és 1548 között, így akár ott lehetett volna ő is a szerzők között. Ez ellen viszont több érvet is fel lehet sorakoztatni. Agricolának vannak olyan művei, amelyek egyeznek a kódexben találhatókcal, de a saját munkáiban mindig jelzi, hogy az adott mű forrásszövege még milyen más nyelveken létezik; a Westh-kódexben ilyen bejegyzések nem szerepelnek. Előfordul olyan szöveg, melyről a saját művében Agricola feltünteti, hogy svéd és latin fordításokban érhető el, miközben ekkor már a finn fordítás is olvasható volt a Westh-kódex lapjain. Mindez arra enged következtetni, hogy a kódexről Agricola nem tudott, hiszen akkor megemlítette volna a finn fordítást is, sőt, az is lehet, hogy egy már meglévő finn szöveg esetén nem a forrásnyelvből fordított volna, hanem egyszerűen lemásol(tat)ta volna a finn nyelvű szöveget.

A Westh-kódex írói/másolói a gót kurzív kézírást alkalmazták. A gót betűk ún. *textura* típusa a 12–15. században általános volt az egyházi szövegekben. A kéziratban található írásképek világosan mutatják, hogy a készítők eltérő képzettségi szinten voltak. A szövegekben található szép díszített iniciálék, és vannak kevésbé kidolgozott, gyakorlatlanabb kézre utaló részek is. A díszítésekhez használhattak mintát a forrásszövegekből, de akár korábbi nyomtatott művekből is. Az eltérő kézírások nem mutatnak a füzetekhez köthető szabályosságot, gyakori, hogy több füzetben csak egy kéz vagy egy füzetben több személy írása található meg. Ugyanannak a személynek az írása a kódex több különböző részén is előfordul, ami jelezheti, hogy milyen lehetett a kézirat eredeti kötési sorrendje. A szövegben gyakran fordulnak elő befejezetlenségre utaló jelek, pl. az iniciáléknak kihagyott helyek (Kallio 2012: 18–19).

Az írók vagy másolók személyazonosságáról semmilyen aláírás, monogram vagy kolofon³ sem árulkodik. Az egyetlen, esetlegesen azonosítható kézírás magáé Westhé, akinek aláírása és megjegyzései több helyen megtalálhatók a kódexben.

Mivel Westh Raumában iskolamesterként is működött, elképzelhető, hogy bizonyos részeket a tanítványaival másoltatott. De talán valószínűbb, hogy Agricola tanítványai közül kerülhettek ki a kódex írói vagy másolói, hiszen a katedrálisiskola volt az, ahol Finnországban elsőként képeztek egyházi szövegek fordítására alkalmas egyéneket. Mivel a kódex több kéz műve, az ke-

³ A kolofon a középkori könyvek végén elhelyezett egyfajta impresszum, amely tartalmazza az író vagy másoló nevét, a készítés helyét és idejét. Később ebből alakult ki a cím.

vésbé valószínű, hogy Raumában egy egész fordító- és másolócsoport működött volna.

A kódex további sorsa

A kódexet tehát valószínűleg Turkuban másolták, fordították, onnan kerülhetett Raumába, Mathias Westh-hez. A kódexben a különböző vallási szövegek mellett egy svéd nyelvű adóösszeírás is helyet kapott, ami tartalmazza a környékbeli, egyháziilag Raumához tartozó falvak neveit és az egyházközségben dolgozó személyzet tagjait (Kallio 2012: 11–12).

A kódex útja Raumából Helsinkiig Westh 1549-es halála után kezdődött meg, sorsát a különböző pecsétek, adomány- és hagyatéki listák alapján lehet hozzátételesen nyomon követni. Westh két tulajdonjelző pecsétjét (1545 és 1549) Vehmaa templomának pecsétje követi. Rauma 1690-ig a vehmaa-i egyházkerülethez tartozott, így magától értetődőnek tűnik, hogy Westh halála után a kéziratok adomány vagy vásárlás útján Raumából átkerültek Vehmaa egyházközségbe.

Vehmaa templomi kasszajegyzéke és leltári jegyzéke az 1600-as évektől kezdve maradt fenn. Az 1645–1686 közötti időszak listájában szerepel egy „régí finn és svéd nyelvű kézikönyv”. Sajnos, a kézirat beszerzésének évét nem jegyezték fel, de több mint valószínű, hogy a kérdéses mű maga a Westh-kódex volt. Az ezt követően megjelent Agricola-kézikönyv (*Käsikiria*, 1549) már nyomtatott formában terjedt, az újabb svéd és finn nyelvű egyházi kézikönyveket pedig csak 1614-től kezdve adták ki. Ezeket azonban nem illették volna a „régí” jelzővel). Az 1696-os leltári jegyzékben is szerepel a kézirat „régí kézikönyv” megjelöléssel, de itt már át van húzva. Ilyen jelölés több helyen is előfordul a hasonló jegyzékekben, a kérdéses értéktárgy eladását vagy más módon való átruházását jelentette, a leltárjegyzékeket tehát nem írták újra frissítéskor, hanem egyszerűen kihúzták belőle azt, ami már nem volt a birtokukban.

A következő nyomokat a Turkui Akadémia könyvtárjegyzékében találjuk, amelyet 1772-től Henrik Gabriel Porthan⁴ vezetett. A lista megemlíti egy Mathias Calonius nevű professzort,⁵ aki három 16. századi, egyházi szövegeket tartalmazó kéziratot adományozott a könyvtárnak, amelyek közül az egyik nagy valószínűséggel a Westh-kódex volt.

⁴ Henrik Gabriel Porthan (1739–1804), a Turkui Akadémia professzora és főkönyvtárosa, a finn történettudományok atyja, a fennofil mozgalom kiemelkedő alakja.

⁵ Mathias Calonius (1738–1817) finn jogász és államférfi, 1778-tól haláláig a Turkui Akadémia professzora volt.

A későbbi könyvkötőmester, Jorma Vallinkoski is vezetett leltárt a Turku Akadémia könyvtáráról, amely egészen az 1820-as évekig nyúlik vissza, de nála már nem találunk utalást arra, hogy a kódex ekkor még a könyvtár tulajdonában lett volna.

A kézirat a 19. században átkerült Turkuból Helsinkibe. Az 1828-as turkui tűzvész után az Akadémia az új fővárosba költözött. Itt a régi akadémiai pecsétek helyére új, a régít mintázó sárgaréz pecsétet tettek (de az eredeti, 1761-es dátum meghagyásával). Ezt az újabb típusú pecsétet 1866-ig használták. A Westh-kódex borítóján az 1761-es évszám olvasható, de ezt már Helsinkiben üthették rá (Kallio 2012: 12–13).

A kódex külalakja

Maga a kódex 144 – az első kivételével – számozott oldalból áll. A később rákerült borítók 188 x 150 mm-esek, kartonból készültek, amelyen barna alapon sötét márványminta látható. A kötet gerincén fekete bőrből készült ragasztott szalag van, amelyre a következő címkét nyomtatták: „Käsikirja [kézikönyv] 1546” (Kallio 2012:14).

A kódexek jellemzésénél általános szempont az ún. fóliók szerinti elemzés. A *fólió* fizikailag az írásra szánt egy darab lapot jelenti, amelynek elejét a *recto*, hátulját a *verso* kifejezéssel jelölik. Azokban a kéziratokban, ahol számozást találunk, gyakran nem az oldalakat számozták, hanem csak a fóliókat, ezért az oldalak számát (hiánytalan ívek esetén) a fóliók számának megduplázásával kapjuk meg. A középkori kódexekben több lapot hajtogatnak egymásba, amelyeket a közepükön varrással rögzítettek. Ezek a füzetek átlagosan nyolc lapból álltak, ezekhez a későbbiekben további részeket is lehetett csatolni. Mivel az egyes íveket meghatározott módon rögzítették a kódexek bekötésekor, a papír vízjelezése segíthet egy esetleges laphiány vagy betoldás felfedezésében. Az ún. Gregory-szabály értelmében a nyolc lapból készült füzetekben vízjeles oldallal szemben mindig vízjeles oldal áll, tehát ha ettől eltérőt találunk, ott vagy hiányzik a vízjeles lap, vagy az elé került be egy vagy több másik lap (de Hamel 1992).

A Westh-kódex számozása ránézésre következtetlenné tűnik. Gyakran található egy lapon több különböző oldalszám, amely arra utal, hogy korábban más művekkel egybekötve tárolták. Ezenkívül az oldalszámokkal jelölt mennyiség sem azonos az oldalak valódi számával. A kódex 144 lapja 20 különböző füzetbe van kötve, ezek között van, amelyik megőrizte az eredeti szerkezetet, míg mások eltérnek attól (1–3., 18. és 20. füzet). A füzetek több helyen hiányosak, pl. a kézikönyv első füzetének első oldala hiányzik. Érdekes módon a könyvmolyok is segíthetnek behatározni egy-egy füzet eredeti

kezdetét és végét, ugyanis a molyok rágásnyomait el lehet különíteni. Így pl. a 18. és 19. füzet papírjában található rágásnyomok arra utalnak, hogy ezek a részek hosszú ideje vannak már ugyanabban a kötésben (az újrakötésekkor a nagyon megrongálódott, szétrágott lapokat cserélték), mert a moly nyomai a 128. fóliótól egészen a 142.-ig tartanak (Kallio 2012:16).

A tintahasználatban is található eltérés. A keresztelést tartalmazó részen (34v fólió) vörössé fakult barna tinta látható, míg a kézikönyv többi része egy másik, sötétebb tintával íródott. Ez utalhat arra, hogy az adott rész valamiért ki volt emelve, fontosnak tartották. Hasonló célból helyeztek el a kódexeket használók ún. *maniculá*-kat (tkp. 'kis kéz'), amelyek mutatóujjokkal mutató kezeket ábrázoló rajzok voltak. Ilyen jelölés található a 44r fólión, de nehéz lenne megmondani, hogy ezt a szöveg írója adta hozzá vagy csak később került oda. Mivel a kódexek szerkezete gyakran változott, különböző kulcsszavakat is írtak a lapok széleire, ami egy újrakötés esetén megkönnyítette a tartalmak keresését, ilyen található például a 47v fólión.

A kódex szerkezete, tartalmi felépítése

A teljes műből 122 oldal finn nyelvű, ezen kívül kevés latin és svéd szöveget tartalmaz (Häkkinen 2012a, 2012c).

A mű három legterjedelmesebb része a) egy templomi kézikönyv, b) a német prédikátor, Urbanus Rhegius⁶ lélekgyondozó kézikönyvének finn fordítása és c) a mise leírása, de ezeken kívül a könyv tartalmaz miseénekeket kötésként finnül és svédül, illetve a könyv végén helyet kapott egy használati utasítás is, amelyben többnyire betegségek kezelésére vonatkozó tanácsok vannak svéd nyelven, valamint találhatóunk a kódexben finn nyelvű szekvenciákat (vallásos kórusdalokat) és imádságokat is.

Templomi kézikönyv. A kódex legnagyobb részét, az 5.-től a 11. füzetig egy liturgikus kézikönyv foglalja el. Az első oldal címlap, ahol Mathias Westh aláírása és az 1546-os dátum szerepel. A nyitólap másik oldalán egy regiszter található, ami jelöli, hogy melyik lapon melyik tartalomjegyzék kezdődik. Ez a tartalomjegyzék arra utal, hogy a kézikönyv után következő Litánia és Mise részt is a kézikönyvhöz tartozónak számolták. A betűk formája és a kötés mikéntje alapján ezt a részt egy személy készítette. A szöveg nagy része gót kurzív betűtípus, míg egyes címek díszesebb gót betűkkel vannak írva.

⁶ Urbanus Rhegius, eredetileg Urban Riegel (1489–1541) német prédikátor és reformátor, Luther követője. Nevének latinosítása után kezdett el protestáns műveket publikálni (Wagenmann 1889: 374–378).

Eredetileg ez a rész egy 1541-ben újrakiadott, nyomtatott, svéd nyelvű kézikönyvvel volt egybekötve, de Kauko Pirinen (1962: 106) kutatásaiból tudható, hogy a kézikönyv – legalább részben – 1541 előttről származik.

Az Uppsalai Egyetem könyvtárából előkerült egy, a Westh-kódex kézikönyvével nagyrészt megegyező finn kézikönyv-fordítás, amelyet a Westh-kézikönyv másolatának tartanak (Setälä – Wiklund 1893). Az is lehetséges, hogy a két szöveg egyazon forrásszöveggel rendelkezik. A Svédországban talált kézikönyv tartalomjegyzéke viszont eltér a Westh-kézikönyvétől: míg utóbbiban a Litánia és Mise rész a kézikönyv 8. és 9. fejezeteként van jelölve, az előbbiben a Litánia a nyolcadik fejezet, a Mise viszont egy különálló mű.

Érdekesség, hogy az Agricola által kiadott kézikönyvben (*Käsikiria*, 1549) is meg van jelölve utolsó részként a Litánia (*Julki Rukouset*), de azt a gyakorlatban csak a misével együtt használták.

Sieluin vahuistos [’A lelkek megerősítése’]. Urbanus Rhegius német protestáns prédikátor 1529-ben német nyelven kiadott ún. lélekgyógyító kézikönyvének⁷ finn fordítása. A szöveget 1537-ben svédre is lefordították, de a fordító kiléte ismeretlen.⁸ A mű egyetlen ismert finn fordítása a Westh-kódexben található meg. Teljes címe (*Sieluin vahuistos lohutos ia läkitys aina kyllän keluoinen, mutta caicken enimmän cooleman tuskas* [’A lelkek megerősítése, vigasztalása és gyógyítása mindig nagyon szükséges, de mindenekelőtt a halál fájalmában’]) és tartalma – a bibliai idézetek és a magyarázatok fordítása – arra utal, hogy a fordító nem a német eredetiből, hanem a svéd szövegből dolgozott

A kézikönyvet olyan papoknak szánták, akiknek betegekkel vagy haldoklókkal kellett foglalkozniuk. Tartalmaz tanácsokat a betegek vigasztalásával kapcsolatban, és olyan magatartásformákat, amelyek betartásával az ember elkerülheti a pokolra jutást. Ezeket bibliai idézetekkel szemlélteti, majd el is magyarázza azokat. Maga az írott szöveg inkább tűnik piszkozatnak, mint kész műnek, ugyanis rengeteg javítás található benne. Előfordul, hogy egy teljes sor hiányzik a szövegből, majd ugyanazon kéz által, de más tintával a hiányzó rész a lap alján betoldásra került. A befejezés is bizonytalan, kétszer

⁷ Eredeti címe: *Seelenn ärtzney für gesund und krancken zu diesen gefährlichen zeyten* [A lélek gyógyírja az egészségre és a betegségekre ezekben a veszélyes időkben]. A mű egy középkori áhítatoskönyv, az *Ars moriendi* [A haldoklás művészete] alapján készült.

⁸ Olavus Petri (eredetileg Olof Persson, 1493–1552) svéd pap, reformátor hagyatékában találták meg 1919-ben, de semmi nem utal arra, hogy ő fordította volna svédre (Gassmann et al. 2005: 260).

is szerepel a „vége” kifejezés (*Loppu, Jumalan olkoon kiitos* ’Vége, legyen hála Istennek’, *Loppu Jumalan nimen* ’Isten nevében vége’), de utána mégis folytatódik a szöveg. Ez szintén arra utal, hogy egy nem letisztázott másolatról van szó (Häkkinen 2012: 24–26).

Svéd és finn nyelvű misedallamok. Ez a rész az első számozott lapon⁹ kezdődik. Ezek szövegek kottákkal, amelyeknek a finn fordítása szintén megtalálható a kódexben, a 91. fóliótól kezdődően. Stockholm első, 1570 környékén megjelent templomi énekeskönyve szintén tartalmazza ezeket, ráadásul ugyanilyen sorrendben, ami arra utal, hogy a forrásszöveg mindkét esetben ugyanaz lehetett. Közös még a két műben, hogy mindkettő ugyanazokat a régi liturgikus jelöléseket használja, amelyek a későbbi hasonló művekben már nincsenek meg. Az énekek finn fordításában található hibák, javítások egyértelműen mutatják, hogy a forrásszöveg a svéd nyelvű változat volt.

Finn nyelvű szekvenciák. Ez a rész alkotja a negyedik és ötödik füzetet, összesen hét finn nyelvű éneket tartalmaz. Ezek között van olyan, amelyik Agricola imádságoskönyvében (*Rucouskiria*, 1544) is szerepel. A szóban forgó ének, a *Pyhen Hengen Armo* [lat. *Sancti Spiritus assit* ’A Szentlélek kegyelme’] szövegének vége azonban nem azonos a kódexben és Agricola művében. Ez is arra utal, hogy a kódex Agricolától függetlenül készült. A többi mű között van egy, amelynek nem ismeretes a latin forrása, az ismert svéd változatok pedig mind fiatalabbak, mint a kódex. Ez akár azt is jelentheti, hogy az ének eredetileg finn nyelven született meg. A szöveg egy része – feltehetőleg a konzerválás folyamata alatt – szinte láthatatlanná halványult, ezért az iniciálékat és a fontosabb címeket később újraírták, ill. újrarajzolták

Használati utasítás betegségek kezelésére svéd nyelven. Finnország területén meglehetősen hosszú ideig a papok feladata volt a betegek ellátása, így nem meglepő, hogy egy káplán könyvei között füveskönyveket vagy egyéb gyógyászati kiadványokat is találunk (Sirelius 1921: 569–572.). A Westh-kódexben található hasonló szövegek közül az első a lázas betegségek gyógyítására vonatkozik, utána pedig egyfajta kivonat következik korábban megjelent füves- vagy gyógyszeres könyvekből. Hasonló művek már az 1400-as években is léteztek svédül, ezeket elsősorban latin forrásból fordították. A kódexben található szöveg is nagy számban tartalmaz latin kifejezéseket. A gyógyászati rész után egy helyenként nehezen olvasható jegyzetömb

⁹ Előtte vannak számozatlan lapok is.

következik, ahová svédül jegyezték be a gyógyítással kapcsolatos adatokat, például azt, hogy ki mikor milyen készítményt kapott.

A kódex kutatástörténete

Habár a kódex több mint száz éve került elő, meglepő módon eléggé kevesen foglalkoztak vele. E. N. Setälä¹⁰ és K. B. Wiklund¹¹ 1893-ban kiadott belőle részleteket a *Suomen kielen muistomerkkejä* [A finn nyelv nyelvmélei] című könyvben. Ebben a kódexben található kézikönyvet és misét párhuzamba állították Agricola műveivel. A kódexről ez nem adott teljes képet, mivel sok olyan része van, amely Agricola műveiben nem található meg.

A Westh-kódexszel kapcsolatban Maria Kallio végzett kodikológiai¹² kutatásokat, ő a kézirat szerkezetét, külalakját, a benne található kézírásokat elemezte a kódex korának és keletkezési körülményeinek meghatározása céljából (Kallio 2012). Erkki Tuppurainen a templomi énekeket vizsgálta a vallási zenetörténet szempontjából (Tuppurainen 2012a), Lauri Pihlajamaa az áhítatoskönyvben található bibliai idézeteket vetette össze Agricola fordításaival (Pihlajamaa 2012). Maria Lehtonen azokra a kevésbé ismert szekvenciákra helyezte a hangsúlyt kutatásában, amelyek feltehetőleg eredetileg is finnül íródtak (Lehtonen 2012). Kaisa Häkkinen a Westh-kódexet vetette össze Agricola műveivel (Häkkinen 2012b). Ezek a tanulmányok a reformáció emléknepja alkalmával 2012-ben Turkuban kiadott *Tutkimuksia Westhin koodeksista* [Kutatások a Westh-kódexről] című tanulmánykötetben jelentek meg, Kaisa Häkkinen szerkesztésében.

2010 és 2012 között a turkui egyetem nyelvészprofesszora, Kaisa Häkkinen és hallgatói lefotózták és átírták a szövegeket, lehetővé téve, hogy a kódex hozzáférhető, kutatható (és könnyebben olvasható) legyen (Häkkinen 2012c). Ennek ellenére a teljes művel foglalkozó nyelvészeti tanulmány ezidáig még nem jelent meg (Häkkinen 2012c: 7–8).

¹⁰ Emil Nestor Setälä (1864–1935) finn nyelvész, folklorista és politikus. 1893 és 1929 között finn nyelv és irodalom professzora a Helsinki Egyetemen.

¹¹ Karl Bernhard Wiklund (1868–1934) svéd nyelvész, az Uppsalai Egyetem finnugor tanszékének professzora.

¹² A kodikológia, vagy más néven kéziratban a könyv alakú kézírásos nyelvmélek vizsgálatával foglalkozó tudományág. A Westh-kódexhez hasonló kéziratgyűjteményeket összesített kéziratnak nevezik, azok sokrétű tartalma miatt. Az egyes részek elkülönítése többféle szempontból történhet: kézírás, papír, füzetek száma, a papírvék mennyisége és minősége mind információt hordoz a kódex előéletéről, keletkezéséről és útjáról mindaddig, míg a napjainkban ismert formája létrejött.

Irodalom

- Gassmann, Gunther – Hendrix, Scott H. – Ahonen, Tiina – Rusama, Jaakko (toim.) 2005: Johdatus luterilaiseen tunnustukseen. Kirjapaja, Helsinki 2005.
- Häkkinen, Kaisa (toim.) 2012a: Tutkimuksia Westhin koodeksista. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 2. Turku.
- Häkkinen, Kaisa (toim.) 2012b: Westhin koodeksin suhde Mikael Agricolan teoksiin. In: Häkkinen 2012a: 43–92.
- Häkkinen, Kaisa (toim.) 2012c: Codex Westh. Westhin koodeksin tekstit. Turun yliopisto, Turku.
- de Hamel, Christopher 1992: Medieval craftsmen: scribes and illuminators. British Museum Press, London. <http://web.ceu.hu/medstud/manual/MMMhu/home.html>
- Kallio, Maria 2012: Westhin koodeksin kodikologiaa. In: Häkkinen 2012a: 10–28.
- Knuutila, Jyrki 1988: Regulat ia oienuxet. Vuonna 1549 annetut ohjeet avioliiton solmimisesta ja siinä elämisestä. Teologinen aikakausikirja 1988/4: 282–292.
- Lehtonen, Maria 2012: Jnhimisen wiheläitzydhest – suomeksi kirjoitettu sekvenssi? In: Häkkinen 2012a: 117–162.
- OIT 1968 = Havu, Ilmari (toim.), Otavan Iso Tietosanakirja 5. Otava, Helsinki.
- Paarma, Jukka 2000: Mathias Johannis Westh. Kansallisbiografia. SKS, Helsinki. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/420>
- Pihlajamaa, Lauri 2010: Tukholman seurakunnan ensimmäinen sarnaaja: Mathias Westh? Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 100: 71–92. <http://elektra.helsinki.fi/se/s0356-0767/100/tukholma.pdf>
- Pihlajamaa, Lauri 2012: Raamatunlauseet „Sielun lääkkeessä”. In: Häkkinen 2012a: 93–116.
- Pirinen, Kauko 1962: Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 62. Helsinki.
- Setälä, E. N – Wiklund, K.B. 1893: Suomen kielen muistomerkkejä. SKS, Helsinki.
- Sirelius, Uno Taavi 1921: Suomen kansanomaista kulttuuria 2. Otava, Helsinki.
- Tarkiainen, Kari 1990: Finnarnas historia i Sverige 1. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Tuppurainen, Erkki 2012a: Westhin koodeksi reformaatioajan kirkkomusiikin dokumentina. In: Häkkinen 2012a: 29–43.
- Tuppurainen, Erkki 2012b: Codex Westh: Westhin koodeksin kirkkolaulut. Sibelius Akatemia, Helsinki.
- Wagenmann, Julius August 1889: Rhegius, Urbanus. In: Allgemeine Deutsche Biographie 28: 374–378. https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Rhegius,_Urbanus&oldid

Online források:

<http://agricola.utu.fi>

<http://enciklopedia.fazekas.hu/mufaj/Szekvencia.htm>

<http://tekstuaalitetidensanasto.finlit.fi>

<http://web.ceu.hu/medstud/manual/MMMhu/home.html>

<https://stilustan.files.wordpress.com/2014/09/gc3b3tbetc5b1k.pdf>

https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/103426/Codex_Westh_kirkollinen_kasink.pdf?sequence=1&isAllowed=y

*

On the origins of Codex Westh

The birth of Finnish literacy is largely the product of the spread of the Reformed faith, which triggered a demand for Finnish language religious texts. The first printed Finnish texts were prepared by Mikael Agricola who can be considered as the establisher of Finnish written culture and his works as the first written sources of Finnish language. However at the end of the 1800s, a collection of manuscripts not yet studied was discovered and it came to be called as Codex Westh after its former owner. The uniqueness of the manuscript lies in the fact that certain parts of it were proven to be older than Agricola's works and it also contains a part (the book of Urbanus Rhegius) the only Finnish translation of which is included by this volume only.

It is a considerably difficult task to find out about the origins of this codex, because it does not contain any kind of clue regarding its author, its place of origin or its copyist, only some seals of the owner. Codicological studies have tried to isolate the individual texts within it and the quality of the paper has been studied to find the place of origin, but the results did not turn out to be relevant. The various kinds of handwritings can be distinguished within the codex, but there are no references on to whom they may belong. With the help of the seals in the book and on the basis of some library inventories of the era, the journey of the codex was successfully mapped from Rauma, Westh's place of residence to the library of the University of Helsinki, where it can be found today.

The manuscript is made up of 144 pages of text, 122 of which are in Finnish. The volume also contains some Swedish and Latin texts. The largest texts within the book are: a church handbook; the only Finnish translation of a German reformer's, Urbanus Rhegius's book on spiritual guidance; and the

description of a church service. Furthermore, the codex also contains some Finnish and Swedish church songs, prayers and a guide for various diseases. Part of the book is identical with Agricola's certain works on similar topics, but Codex Westh also contains some sections that are not mentioned by Agricola or that describe an older church ritual compared to the one in Agricola's work.

Although the existence of the codex was already known at the beginning of the 20th century, very few studies have been published about it. Mainly scholars of church history studied the descriptions of church services and the musical scores of church songs in it. In 2012, Kaisa Häkkinen and her students published the whole text of the codex in a printed format, but no linguistic study has been published about the full text up until this point.

Keywords: Codex Westh, Mathias Johannis Westh, Mikael Agricola, Finnish literacy

MERI JUHOS